

Slávka Otčenášová

EGY ÚJ MESTERNARRATÍVA FELÉ: A SZLOVÁKIAI TÖRTÉNELEMOKTATÁS EGY VITÁS KÉRDÉSE A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Absztrakt

Jelen esettanulmány azt mutatja be, hogy a politikai elitek miképp próbálták meg befolyásolni az általános és középiskolai diákok kollektív identitásának alakítását az 1990-es évek közepének Szlovákiájában azzal, hogy egy, a szlovákiai professzionális történettudomány által nem általánosan elfogadott tankönyvet kívántak bevezetni a történelemoktatásba. A tankönyvet nem vizsgálták meg azok a szakértői bizottságok, amelyeknek jóvá kellett volna hagyniuk, mielőtt iskolai tankönyvként használatba kerül, és ezt követően a szlovák társadalmat megosztó üggyé vált. A vita lényege a nemzeti múlt újraértékelésében rejlett – a kommunizmus végét és Csehszlovákia kettéválását követő új társadalmi és politikai kontextusban. Végül, az Európai Unió intézményeinek beavatkozása után, a tankönyvet kivonták a közoktatásból.

A hivatalos történelemtankönyvekben bemutatott narratívák a politikai eliteknek azt a törekvését tükrözik, hogy megteremtsék a népesség kollektív identitását és lojalitását az iránt az állam iránt, amelyben élnek. Így a politikai rendszer minden egyes változása szükségessé teszi a múlt újraértelmezését és a nemzeti történelem újjáépítését úgy, hogy az elit aktuális helyzete vagy aktuális célkitűzései és politikai programja természetesnek, legitimnek és a történelmi fejlődés legkívánatosabb eredményének látsszon. Az alábbi szöveg egy történelemtankönyvről és a körülötte kibontakozó vitáról szól. A történelem-tankönyvet egyes szlovák politikusok ajánlották használatra a szlovákiai általános- és középiskolákban az 1990-es évek derekán, és az egyik legellentmondásosabb könyvvé vált Szlovákiában. Heves vitákat váltott ki a közvéleményben és a szakmai berkekben egyaránt, sőt még az Európai Unió intézményeinek szintjén is szóba került.

1989-ig Csehszlovákiában a történelemoktatást, csakúgy, mint a történettudományt és a történetírást, a kommunista párt ellenőrizte. A keleti tömb összeomlása az 1980-90-es évek fordulóján viszont új kihívások elé állította a

szlovák történetírást. Az 1989-es és az 1993-as évek azonban alapvető változásokkal jártak a szlovák társadalomra nézve. Az egyik politikai berendezkedésből a másikba való, 1989 végén elkezdődött átmenet, valamint a független Szlovákia létrejötte 1993-ban ösztönözte a múlt újraértékelését és teret nyitott a történelem új interpretációi számára. A történészeknek ez nemcsak az előző korszak ideológiai béklyóiból való kiszabadulást és elhatárolódást jelentette, hanem sürgősen választ kellett találni azokra a kérdésekre is, hogy miképp fogalmazzák meg a szlovák történelem új koncepcióját, „esszenciáját”, hogyan haladják meg a múltban a történettudományra kényszerített korlátozásokat, továbbá hogy mily módon használják és értelmezzék a nemzeti múltat az új társadalmi és politikai körülmények között. A történetírás nemzetközi fő trendjeitől való hosszú elszigeteltség következtében a szlovákiai történészek súlyos hiányosságokkal küszködtek az aktuális elméletek és módszertani megközelítések alkalmazása tekintetében. Ám kezdetben mégsem az új kutatási módszerek és elméletek alkalmazása állt az érdeklődésük homlokterében, hanem főként egy új nemzeti történeti mesternarratíva keresése. Ez a körülmény természetes velejárója volt Csehszlovákia felbomlásának és a független Szlovák Köztársaság 1993-as megalapításának. A kilencvenes évek fokozódó nacionalizmusának és izolacionizmusának kontextusában a politikai elitek elvárták a nemzeti múlt újrafogalmazását, és a szlovák történelem olyan ábrázolásaira tartottak igényt, amelyekről azt hitték, hogy legitimálhatják az újonnan megalapított államot. Mindez olyan múltbéli példák kereséséhez vezetett, amelyeknek valamilyen módon ki kellett emelniük Szlovákia függetlenségi hagyományait és kidomborítaniuk a szlovák nemzet hősi múltját. Az „egyedi” és „kizárólagosan szlovák” dolgokra való koncentráció pedig általában kéz a kézben járt történelmi mítoszok és „a másik” negatív sztereotípiáinak létrehozásával vagy felelevenítésével.

A hidegháború vége és az új állam megalapítása felkészületlenül érte a történelemtanárokat Szlovákiában. Noha az általános iskolákat a kilencvenes évek elejétől fokozatosan ellátták írott oktatási anyagokkal és tankönyvekkel, a történészeknek eltartott egy ideig, míg új tankönyveket tudtak írni a középiskolák számára. A tanárok egészen a kétezres évek elejéig kénytelenek voltak a még a csehszlovákiai kommunizmus idején készült tankönyvekből tanítani, amikor végre megjelent egy teljes, új tankönyvsorozat, amely felválthatta a régieket. A régi tankönyvek cseh és szlovák történészek közös munkái voltak, egységes kiadványok minden egyes évfolyam számára, amelyek az ország nyugati felén cseh, keleten pedig szlovák nyelven jelentek meg. Szerzőik a világtörténelmet a marxista szakaszolás alapján osztályharcként értelmezték, vagyis az elnyo-

mók és elnyomottak közötti küzdelemként: míg az előbbieket a feudális urak és a kapitalisták, az utóbbiakat a jobbágyok és a munkások jelenítették meg. A történelemtankönyvek másik fontos témája volt a forradalmi hagyomány. A kommunista tankönyvek szerzői feladták a két világháború közötti csehszlovák nemzet eszméjét, és helyette a plebejus nép, az igazi forradalmárok képének kialakításán fáradoztak, ahol a kollektív identitás az osztály- és nemzeti elv egyvelegére épült. A kilencvenes évek folyamán tehát továbbra is ezek a nyolcvanas években kiadott, a kommunista történelemszemléletet képviselő régi tankönyvek voltak használatban a szlovákiai középiskolákban. A marxista propagandát tükröző, legproblematisabbnak ítélt részleteket egyszerűen áthúzták, a diákoknak pedig a maradék szövegekből kellett tanulniuk.

1996-ban, amikor Milan Stanislav Ďurica tankönyve bekerült a történelem-oktatásba, már forgalomban volt egy új, a kilencvenes évek első felében a Szlovák Tudományos Akadémia történészei által megírt történelemtankönyv-sorozat. Ezek alapján oktattak a szlovákiai általános iskolákban, miközben a középiskolásoknak be kellett érniük a régi tankönyvekkel. Ebben az időszakban próbált meg az Oktatási Minisztérium új irányt szabni a történelemtanításnak. A szélsőjobboldali Szlovák Nemzeti Párt által irányított Oktatási Minisztérium utasítására elkezdtek kiküldeni a *Szlovákia és a szlovákok története* (Dejiny Slovenska a Slovákov)¹ című könyvet az összes általános- és középiskolába, minden egyes diák számára. A mű szerzője egy emigrációban (1998-ig Olaszországban) élő szlovák történész és katolikus pap, Milan Stanislav Ďurica volt, akit a Szlovákok Világkongresszusának radikális szélsőséges szárnyához soroltak, és aki egy jellemzés szerint „elég nagy tudású, de gyakran folyamodik a politikai mítoszok gyártásához.”²

Ez a kiadvány két éven belül két kiadást is megért. Az 1995-ben megjelent első kiadás meglehetősen csekély érdeklődést váltott ki a szlovákiai közvélemény vagy a történészszakma részéről. Csak két recenzió jelent meg a kötetről, az egyik pozitív, a másik inkább negatív előjellel.³ Peter Greguš publicis-

¹ Milan S. Ďurica: *Dejiny Slovenska a Slovákov* [Szlovákia és a szlovákok története]. PRESSKO, Košice, 1995. Második kiadás: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1996. A könyv magyar nyelvű ismertetését lásd Futala Tibor: *Alternatív történelemkönyv a szlovák Oktatási Minisztérium kiadásában. Kisebbségkutatás* (6.) 1997. 4. 444–448.

² Jozef Špetko: *Lísky kontra ježe. Slovenská politická emigrácia 1948-1989. Analýza a dokumenty* [Rókák sündisznók ellen. A szlovák politikai emigráció 1948–1989. Elemzések és dokumentumok]. Kalligram, Bratislava, 2002. 171.

³ Peter Greguš: *Hľadanie a blúdenie v dejinách* [Keresés és bolyongás a történelemben]. Nové slovo. (<http://www.noveslovo.sk/printClanok.php?c=23839> – Letöltés: 2012. június 18.)

ta szerint a könyv nem tekinthető tudományos munkának, és nem emelkedik ki az emigrációban élő – a Szlovákiában művelt professzionális történetírás eredményeit tagadó – történészek írásai közül.⁴ Ám egy évvel később az Oktatási Minisztérium „különleges segédanyagnak” nyilvánította a művet – az egyes tanárok belátása szerint a forgalomban lévő történelemtankönyvekkel együtt használatos kézikönyvnek –, és elrendelte, hogy nyomjanak belőle további 90.000 példányt. A szlovák hatóságok a könyv kiadását az ország európai integrációját elősegítő uniós PHARE-programból kívánták finanszírozni.

A *Szlovákia és a szlovákok története* nem igazán alkalmas arra, hogy oktatási anyagként használják. A könyv tulajdonképpen a nemzeti történelemnek a krónikákat idéző, az időszámításunk előtti első századdal kezdődő és 1995. december 31-vel végződő áttekintése, elbeszélő részekkel a kiválasztott dátumok mellett, a szlovák történelem egyfajta kronológiai kalauza. Mégis hivatalos oktatási segédanyagnak nyilvánították. A történelem értelmezésére Ďurica e könyvében hatással volt František Hrušovský 1939-ben kiadott *Szlovák történelem (Slovenské dejiny)* című műve. Hrušovský számított a második világháborús szlovák állam legbefolyásosabb történészének, munkájának propagandisztikus elemei ennek az államnak a politikáját legitimálták. Ez a történelemszemlélet viszonylag elterjedt volt az emigrációban élő szlovák történészek között, akik közé Ďurica is tartozott, és akiknek a munkái Szlovákiában a kilencvenes évek folyamán terjedtek el és váltak ismertté.

A *Szlovákia és a szlovákok története* gyakorlatilag visszhangtalan első kiadása után az egy évvel későbbi, nagy példányszámban kinyomtatott és az általános és középiskolákba eljuttatott második kiadása már számtalan kritikai reakciót váltott ki. Elsősorban azért, mert a szlovák társadalom egy része túlságosan nacionalistának találta a történelemtankönyvet. Szerzőjét azzal vádolták, hogy mítoszokat gyárt, megközelítése szelektív és tendenciózus, néha egyenesen kitalál dolgokat, múltértelmezése pedig idegenellenes irányultságú. A könyvet főképp a középkori történelem elbeszélése miatt bírálták – a szlovák történészek többsége itt a nemzet és az államiság hagyományának megteremtésére tett kísérletet látott. Kifogásolták továbbá a nácibarát második világháborús szlovák állam dicsőítését is, csakúgy, mint „a másik” – főleg a magyarok, csehek, zsidók és általában a nem katolikusok – negatív képének terjesztését. A leg-erősebb kritikákat a Szlovák Tudományos Akadémia történészei fogalmaz-

⁴ Peter Greguš: Hľadanie... i. m.

ták meg Eva Slavkovská oktatási miniszterhez intézett nyílt levelükben.⁵ Tiltakozását fejezte még ki a Szlovák Antifasiszta Harcosok Szövetsége, a Szlovákiában élő zsidó közösség képviselői, valamint az ellenzéki politikai pártok több tagja is. A bírálók egy sor kifogást tettek közzé a könyvben bemutatott narratívákkal kapcsolatban.

Július Bartl történész a *Historický časopis*ban – a szlovák történettudomány mérvadó szakfolyóiratában – megjelent recenziójában megállapítja: „Az objektív, tényekkel és dátumokkal kapcsolatos hibák mellett vannak helytelen értelmezések is, de találkozni egyes tények és események befejezetlen elbeszélésével, és előfordul a leírt események egyes egyenértékű részleteinek elhallgatása is. Ez a szerző szakmaiatlan vagy elfogult megközelítéséről árulkodik. A munka egyetlen pozitív aspektusa, hogy a szerző megpróbálja meghaladni a szlovák történelem régebbi csehszlovakista interpretációit és kiiktatni a szlovák történelem cseh- és cseh-párti nézőpontból való szemlélését. Ez azonban átszaphat a másik végletbe, és oda vezethet, hogy ott is keressük a szlovákok szlovákságát, ahol nem létezett és nem is létezhetett.”⁶

A történészek említett, Eva Slavkovská oktatási miniszternek címzett nyílt levele a *Práca* nevű napilap 1997. április 19-i számában jelent meg. Aláírói Ľubomír Lipták, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományok Osztálya Tudományos Tanácsának elnöke és Dušan Kováč, az SZTA Történettudományok Osztályának igazgatója voltak. A levélben kijelentették, hogy Ďurica könyve nem megfelelő iskolai tankönyv, mivel „nem felel meg az elemi tudományos elvárásoknak”⁷, valamint „rég és idejétmúlt mítoszokat idéz fel, illetve nagyszámú valótlan-ságot és kitalációt tartalmaz [...] nem való az iskolákba sem oktatási, sem pedig morális okokból.”⁸ A nyílt levélben felsorolták a múlt értelmezésével kapcsolatos fő problémákat: a második világháborús szlovák állam politikájának kedvező fényben történő bemutatása; a szlovákiai zsidóság tragédiájának nem megfelelő leírása, illetve antiszemita szövegrészek meg-

⁵ A szlovák történészek válasza M. S. Ďurica: Szlovákia és a szlovákok története című könyvére. Eredeti megjelenés: *Práca* 1997. április 19. (Az online angol verziót lásd: <http://www.angelfire.com/hi/xcampaign/praca.html> – Letöltés: 2013. február 6.)

⁶ Július Bartl: Recenzia knihy Milana S. Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slovákov* [Recenzió Milan S. Ďurica Szlovákia és a szlovákok története című könyvéről]. *Historický časopis* (45.) 1997. 1. 114–123.

⁷ A szlovák történészek válasza... i. m.

⁸ A szlovák történészek válasza... i. m.

léte; a közös csehszlovák múlt xenofób leírásából áradó csehellenes propaganda; a szlovák történelem elfogult és fanatikus „katolikus” felfogása.⁹ A történészek következtetése: „Hála a professzionális történetírásnak, a jelenlegi szlovák társadalom képes arra, hogy ezeket a felekezeti konfliktusokat szélesebb történelmi kontextusban lássa elfogultság vagy ellenséges érzület nélkül. Sajnos Ďurica könyve arra törekszik, hogy már rég meghaladott felekezeti gyűlöletet és törésvonalat hozzon létre a szlovák társadalomban. Tisztában vagyunk vele, hogy a könyvpiacunkat elárasztotta a nagyszámú áltudományos és megtévesztő kiadvány, ez olyan tendencia, amelyet nem lehet megakadályozni. Ám az elfogadhatatlan, hogy egy ilyen szakmaiatlan kiadványt közpénzekből finanszíroztak, és az iskolákban terjesztettek. Erkölcsei és szakmai kötelességünknek tartjuk, hogy tájékoztassuk erről a közvéleményt. Nem tehetünk úgy, mintha nem történe semmi, mivel felelősnek érezzük magunkat a jövő nemzedékek útmutatása és nevelése tekintetében.”¹⁰

Ahogy Ivan Kamenec történész megjegyezte: „ez a könyv még jobban polarizálta a már amúgy is megosztott szlovák történetírást.”¹¹ Ugyanakkor voltak hívei is a tankönyvnek, akik hangot adtak a szerzőt támogató véleményüknek. Több, a *Matica slovenská*¹² köréhez tartozó személyen kívül kiállt Ďurica műve mellett a Szlovák Nemzeti Párt, az Oktatási Minisztérium és egyes katolikus körök is. Peter Greguš szerint „a tankönyv körüli vitát hektikusként jellemezhetjük, egyes politikusok megnyilvánulása pedig igazolta azt a tényt, hogy az államhatalom Szlovákiában gyakran elvárja a történészekről, hogy legitimálják és dicsérik a politikusok tetteit.”¹³

Mivel a könyv kiadását európai uniós alapokból finanszírozták, a problémát nemzetközi fórumon is megvitatták. 1997 nyarán Hans van den Broek, az Európai Bizottság külkapcsolatokért és bővítésért felelős biztosa Szlovákia EU-csatlakozási céljaival kapcsolatban szorgalmazta Zdenka Kramplová szlovák külügyminiszternél, hogy távolítsák el az oktatásból az ellentmondásos könyvet, kijelentve, hogy „félreértésekre adhat okot azzal kapcsolatban, mit ta-

⁹ A szlovák történészek válasza... i. m.

¹⁰ A szlovák történészek válasza... i. m.

¹¹ Ivan Kamenec: Hľadanie a blúdenie v dejinách [Searching and getting lost in history]. Kalligram, Bratislava, 2000. 294.

¹² A *Matica slovenská* szlovák nemzeti témákkal foglalkozó, állami finanszírozású kulturális és tudományos intézmény, amely saját, nemzeti irányultságú kutatóközponttal is rendelkezik.

¹³ Peter Greguš: Hľadanie... i. m.

nítanak Szlovákiában a háborús időszakról és az antiszemitizmusról.”¹⁴ A Szlovák Oktatási Minisztérium azonban tiltakozott az EU ilyen kívánságai ellen, és megállapította, hogy a kérés „Szlovákia belügyeibe való beavatkozásként is értelmezhető, és komoly kísérletet jelent az ország nemzetközi diszkreditálására.”¹⁵ A Szlovák Nemzeti Párt kifejezte abbéli véleményét, hogy „nincs okuk megváltoztatni [kedvező] véleményüket a könyvről [...] amely Szlovákia történetének pontos és objektív összefoglalása.”¹⁶ Ám a szlovák miniszterelnök végül elismerte, hogy a könyv egyes részei pontatlan információkat tartalmaznak a történelemről, és a kötetet nem fogják használni iskolai történelemtankönyvként. Ezt követően az Oktatási Minisztérium 1997 júniusában kibocsátott egy közleményt, amely szerint utasítást adott Milan Ďurica *Szlovákia és a szlovákok története* című könyvének azonnali visszavonására a közoktatásból. A tankönyv körüli „ügy” azonban ezzel még nem zárult le. 1997. szeptember 27-én a Szlovákiai Keresztény-szociális Unió sajtótájékoztatót tartott Ďurica könyvének védelmére, amelyen „marxistának” és „csehszlovakistának” nevezték a könyv ellenzőit. A vitatott, ellentmondásos tankönyv nem tűnt el teljesen. A Szlovák Testvériség (Slovenská pospolitost') nevű szélsőjobb oldali csoportosulás honlapján, 2009-ben Roman Hofbauer volt parlamenti képviselő pozitív szellemben hivatkozott a munkára. Hofbauer védelmébe vette Ďuricát, akit írásában a legalkalmasabb személynek nevezett egy ilyen tankönyv megírására, bírálóit pedig Szlovákia és a szlovákok ellenfeleiként festette le.¹⁷

A fentebb röviden vázolt tankönyvvita híven tükrözte a szlovákiai politikai és társadalmi viszonyokat a függetlenség 1993-as elnyerését követően. Milan Stanislav Ďurica revizionista könyve az Oktatási Minisztérium döntéséből lett iskolai történelemtankönyv anélkül, hogy jóváhagyták volna a történészekből és pedagógusokból álló, ilyen döntések meghozatalában illetékes szakbizott-

¹⁴ Janet McEvoy: EU urges withdrawal of Slovak history book. Slovakia Jewry: News Centre June 25, 1997. (<http://www.angelfire.com/hi/xcampaign/news4.html> – Letöltés: 2013. február 6.)

¹⁵ Jan Krčmár: Slovakia defends controversial history book. Slovakia Jewry: News Centre June 26, 1997. (<http://www.angelfire.com/hi/xcampaign/news3.html> – Letöltés: 2013. február 6.)

¹⁶ Peter Javurek: Slovakia withdraws controversial book from schools. Slovakia Jewry: News Centre July 2, 1997. (<http://www.angelfire.com/hi/xcampaign/news5.html> – Letöltés: 2013. február 6.)

¹⁷ Roman Hofbauer: Krížová cesta slovenského dejepisu [A szlovák történelemtankönyvek keresztútja], a Szlovák Testvériség blogja, 2009. szeptember 23. (<http://pospolitost.wordpress.com/2009/09/23/krizova-cesta-slovenskeho-dejepisu/> – Letöltés: 2013. február 6.)

ságok. A közvélemény egy része kifogásolta, hogy a könyv számos magyar-, cseh- és zsidóellenes utalást tartalmaz, és hogy nem közvetít az igazságnak megfelelő képet a múltról. Különösen a középkori történelemnek azt az értelmezését érték bírálatok, ahogy a szerző a független szlovák államiság hagyományára keresett példákat a múltban. A huszadik századi szlovák történelem értelmezését is problematikusnak tekintették, mivel érezhető volt a háborús szlovák államot magasztaló második világháborús szlovák történetírás erős hatása. Ugyanakkor a közvélemény nacionalista irányultságú csoportjai és egyes hasonló beállítottságú intézmények, mint például az Oktatási Minisztérium, a Szlovák Nemzeti Párt és bizonyos katolikus körök, illetve a Matica slovenská, megvédték a könyvet és múltértelmezését. Mindkét oldal számára a történelem igaz interpretációja volt a tét. Az egész ügy során azonban figyelmen kívül hagyták a történelemoktatás lényegét. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kilencvenes évek közepén mind a szlovák történészek, mind pedig az Oktatási Minisztérium hivatalnokai úgy vélték, hogy a történelemórák célja az, hogy egy mesternarratívát adjon a diákoknak nemzeti múltjukról. Senki sem említette meg a diákok kritikai gondolkodásának fejlesztését a történelemórák révén; a történelem tanítását szigorúan úgy fogták fel, mint a múlt egyetlen igaz történetének a kinyilvánítását.

Az egész vitát meghatározta az Oktatási Minisztérium tekintélyelvű hozzáállása, ahogy az ellentmondásos tankönyvet a szakértőkkel való előzetes egyeztetések nélkül bevezette. A minisztérium teljesen figyelmen kívül hagyta a tiltakozó történészek vagy a zsidó közösség kifogásait, és a tudományos vagy oktatási szféra képviselőivel sem bocsátkozott semmilyen konstruktív párbeszédbe. A szlovák kormány csak az Európai Unió külföldi intézményeinek beavatkozása után vonult vissza, és mondott le vonakodva a kiadvány iskolákban történő használatának támogatásáról.

Bibliográfia:

- Július BARTL: Recenzia knihy Milana S. Ďuricu Dejiny Slovenska a Slovákov [Recenzió Milan S. Ďurica Szlovákia és a szlovákok története című könyvéről]. Historický časopis (45.) 1997. 1. 114–123.
- Milan ĎURICA: Priblížiť sa k pravde [Közelebb jutni az igazsághoz]. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1998.

- Megan KING: The controversy over the textbook History of Slovakia and the Slovaks by Milan Ďurica. Thesis, University of Washington, 1999.
- Ivan KAMENEC: Hľadanie a blúdenie v dejinách: úvahy, štúdie a polemiky [Keresés és bolyongás a történelemben: gondolatok, tanulmányok és viták]. Kalligram, Bratislava, 2000.
- Elena MANNOVÁ: Der Kampf um Geschichtslehrbücher in der Slowakei nach 1990. In: Andrei Corbea-Hoisie–Rudolf Jaworski–Monika Sommer (szerk.): Umbruch im östlichen Europa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis. StudienVerlag, Innsbruck–Wien–München–Bozen, 2004. 125–135.
- Andrej FINDOR: Reprezentácie „začiatkov národných dejín“ v slovenských učebniciach dejepisu v 20. storočí. PhD disszertáció, Univerzita Komenského, Bratislava, 2009.
- FUTALA Tibor: Alternatív történelemkönyv a szlovák Oktatási Minisztérium kiadásában. (Könyvismertetés). Kisebbségkutatás (6.) 1997. 4. 444–448.

Fordította: Zahorán Csaba